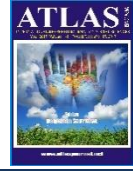

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date:26.09.2018

Published Date:30.11.2018

2018 / November

Vol 4, Issue:14

Pp:1413-1424

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

TÜRKİSTAN MUHTARİYETİ'NİN YIKILIŞININ 80. YIL DÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE SOVYET RUSYA'NIN 1937-1938 YILLARINDA TÜRKİSTAN'DA UYGULADIĞI "KIZIL TERÖR" VE SONUÇLARI¹

ON THE OCCASION OF 80'TH ANNIVERSARY OF COLLAPSING OF TURKESTAN
AUTONOMY: THE "RED TERROR" PERFORMED BY SOVIET RUSSIA DURING 1937-
1938 YEARS IN TURKESTAN AND ITS CONSEQUENCES

Dr. Öğr. Üyesi. Murad HALMET

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, El-mek:
murathalmet@gmail.com, ekholmatov@kastamonu.edu.tr, Kastamonu/Türkiye

ÖZET

Jeo-politik ve jeo-stratejik açıdan Büyük İpek Yolu'nun merkezinde yer alan Türkistan coğrafyası, yer altı ve yer üstü zenginlikleri sebebiyle tarih boyunca yabancı devletlerin sahip olmak istediği bir bölge olmuştur. Dolayısıyla tarih süresince Türkistan'da birçok işgal savaşları yaşanmış, her defasında Türkistan Türkleri bağımsızlıklarını korumayı bilmiştir. Ancak 19.yy ikinci yarısında Türkistan Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiştir.

İşgalden sonra Rusya İmparatorluğu Türkistan'ı kendi müstemlekesi ilân etmiş, azami surette Türkistan'ın zenginliklerini sömürmüştür. Rusya İmparatorluğu on yıllar boyunca bilim adamları ve misyoner papazlar göndererek Türkistanlıları Ruslaştırılmaya ve Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Bu baskılara dayanamayan Türkistan Türkleri, inancı, dili ve hürriyetleri için birçok kez Çarlık yönetimine karşı ayaklanmışlar, fakat her defasında ağır kayıplar vererek bastırılmışlardır. Bu durum, I. Dünya Harbi'nin kötü neticesi ve Bolşevik ihtilâli ile değişmiştir.

Bolşevik Hareketi'nin lideri Lenin ve yardımcısı Stalin'in Türkistanlılara tam "siyasî bağımsızlık" verme vaadiyle kandırdığı Türkistanlılar Çarlık İmparatorluğunun yıkılmasında etkin rol oynamışlardır. 1917 İhtilâlinden sonra Türkistanlı aydınlar aynı sene içerisinde Türkistan Muhtariyeti devletini kurmuşlardır. Sovyetler, bunu kendilerine yapılan bir ihanet olarak ilân etmiş ve birçok insanın kanını dökerek Türkistan Muhtariyeti devletini yıkmıştır.

Türkistanlılar, siyasî yönden hak elde edilemeyeceğini anlayınca bu defa silahlı mücadeleye başvurarak Türkistan genelinde Sovyetlere karşı topyekûn savaşmışlardır. Bolşevik Ruslar tarafından bu savaşçılara "Basmacı", harekete de "Basmacılık hareketi" adı verilmiştir. Maddî, askerî ve siyasî açıdan yoksun ve desteksiz kalan Türkistan Millî Mücadele Hareketi 1930'lu yılların ortalarında Kızıl Ordu tarafından bastırılmıştır.

Türkistanlıların silahlı mücadelesi bastırıldıktan sonra SSCB şefi Stalin'in emriyle Rus casusluk teşkilatı NKVD tarafından Türkistanlı şairler, yazarlar, zenginler, bilim adamları, siyasetçiler, yöneticiler... kısacası bütün aydın kadro tümüyle tasfiye edilmiştir. Bu tasfiyelerin doruğa çıktığı yıllar 1937-1938 yılları olmuştur. Yüz binlerce Türkistanlı Türkçü, İslamcı, dindar, milliyetçi, casus, vatan haini, halk düşmanı... vs şeklinde yaftalanarak ya idam edilmişler ya da dondurucu Sibiryâ bölgesine çalışma kamplarına sürgüne gönderilmişlerdir. Sovyet hükümetinin izlediği bu siyaset, tarihçiler tarafından "Kızıl Terör", "Katağanlık", "Repressiya", ve "devlet terörü" olarak adlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya İmparatorluğu, Bolşevikler, Türkistan Muhtariyeti, Türkistanlı aydınlar, Kızıl Terör.

ABSTRACT

Due to its geopolitical and geostrategical location in the centre of the Great Silk Road and its underground and surface resources, Turkestan was a region that foreign states want to obtain throughout history. Thus, there have been many occupation wars along history, for centuries, and Turkestan Turks have always been able to protect their independence. Nevertheless, in the second half of the 19th century, Turkestan was occupied by Tsarist Russia.

¹ Bu yazı, 7 Mart 2018 tarihinde Kastamonu Üniversitesi'nde gerçekleşen: Türkiye-Özbekistan Ortak Tarih ve Müfredat Çalıştayı'nda sunulmuştur.

After the occupation of Turkestan, the Russian Empire declared Turkestan as its own colony, and exploited its wealth to a maximum extent. For decades, Russians have tried to Russianize and Christianize Turkestan people by sending scientists and missionary pastors.

Turkestan Turks, unable to withstand this pressures, had rebelled against the tsarist government many times for the sake of their belief, language and freedom. But every time their uprisings had been/were repressed with heavy losses. This situation changed with the negative end of the I. World War and with the Bolshevik Revolution.

Turkestanis, who were fooled by the leaders of Bolshevik movement Lenin and Stalin with the promise of giving "political independence" to Turkestan, played a key role in collapse of the Tsarist Empire. After the 1917 revolution, the Turkestan intellectuals founded a state called "Turkestan Autonomy" in the same year. The Soviets declared this as a betrayal to themselves and by shedding blood of many people destroyed "Turkestan Autonomy".

When Turkestanis realized that political rights can not be obtained with political way, then they fought against the Soviet Union throughout the Turkestan by resorting to the armed struggle. These warriors called as "Basmachi", and their movement called as "Basmachi Movement" by the Soviets. The National Struggle Movement of Turkestan, which was deprived of material, military and political support, was liquidated by the Red Army in the mid-1930's.

After the armed struggle of the Turkestanis was suppressed by order of the chief of USSR Stalin, poets, writers, rich people, scientists, politicians, governors...etc. in short, the whole intellectual staff of Turkestan were liquidated by Russian espionage organization NKVD. The peak point of these liquidations has occurred in 1937-1938 years. Hundreds of thousands Turkestanis were either executed or exiled to frosty Siberia labour camps with false accusations as: pan-Turkist, pan-Islamist, religionist, chauvinist, spy, traitor, enemy of the people. This policy that followed by the Soviet government was called by the historians as "Red Terror", "Katağanlık", "Repression" and "State Terror".

Key words: Russian Empire, Bolsheviks, Turkestan Autonomy, Turkestan intellectuals, Red Terror.

1. GİRİŞ

Türkistan'ın bakir, el değmemiş doğal yer altı ve yer üstü zenginlikleri 19.yy'da Rus ve İngiliz imparatorluklarının menfaat çatışması sınırını teşkil etmiştir. Fakat bu iki imparatorluk arasında yaşanan rekabet Rusların lehine sonuçlanmıştır (Hasanov, Arifdjanov, Alimov, 2004:3-4). Çarlık Rusya, Türkistan'ın jeo-stratejik konumunun yanı sıra maddî ve manevî zenginliklerinden uzun süre faydalanabilmek için Türkistan'da Rus okulları açmaya başlar. Bundan gözlenen maksat, kısa vadede yerli halklardan kendilerine sadık yönetici ve tercümanlar yetiştirmek, uzun vadede ise Müslüman Türkistanlıları Ruslaştırıp Hıristiyanlaştırmak olmuştur. Ayrıca soğuk iklim şartlarından dolayı pamuk ve iplik ihtiyacının tamamını ABD'den sağlayan Rusya'nın, Amerika'da meydana gelen iç savaşın olumsuz etkisiyle bu ülkeden ihraç ettiği pamuğun boyutu %75 azalır. Bu, ekonomisi ve sanayisi hızla gelişen Rusya için büyük felâket anlamına gelmekteydi. Türkistan, genellikle güneşli ve sıcak iklimi dolayısıyla pamuk yetiştirme bakımından en uygun yerdir. Bu sebeple Ruslar, işgal sonrası ülkeyi pamuk tarlasına çevirmiştir. Pamuğun dışında hiçbir şeyin ekilmesine ve yetiştirilmesine müsaade edilmemiştir (Kholmatov, 2014:228). Maddî kaynakları sömürmenin dışında halktan ağır vergiler ve çeşitli sebeplerle para, hayvan, tahıl vs. toplanmıştır (Komisyon, 2000:414-415). Çarlık hükümeti, Türkistan'da yerli halkı, halkın inancını, kültürünü ve değerlerini yok sayan bir politika izlemiştir. Rus yöneticiler bir yandan kadimcileri destekleyerek onlara ceditçileri ezdirirken, diğer yandan toplumun yerli aydın yöneticilerini görevden alarak yerlerine beceriksiz ve cahil kişileri getirmek suretiyle kendilerine itaat eden kuklalar icat etmişlerdir. Yerleşim yerlerinin adlarını Rusça yapmışlar, medrese ve mektepleri yasaklamışlar, mahkemelerde kadıların boyunlarına zorla haç taktırmışlardır (Özbekistan Millî Ansiklopedisi, 2000-2005:10/j harfi). Ülkede boy gösteren sosyal ve siyasî dengesizlikler sonucunda Türkistan toplumu adeta bir barut fıçısı hâline gelmiştir.

Bütün bu ekonomik, sosyal ve siyasî baskıların yapıldığı bir dönemde Çar II. Nikola 25 Haziran 1916 tarihinde yerli halkı cephe gerisinde çalıştırmak üzere bir seferberlik fermanı ilân eder. Bu fermana göre, "İmparatorluktaki Rus olmayan erkekleri savaş bölgelerinde savunma inşaatları ve askerî irtibat yolları inşa işlerine ve aynı zamanda devlet savunması için zaruri sayılan her türlü işlere celp etmek gerekiyordu" (Komisyon, 2000:415-416).

Bu haksızlıklara karşı Türkistan'da fikrî ve fiilî olarak millî mücadeleye yön veren Ceditçi aydınlar, halkı ayaklandırma ve yönetme konusunda önemli rol üstlenirler (A'zamxo'jayev, 2000:23). Onlar, uzun yıllardan beri psikolojik olarak Çar Rusya'nın zulmüne karşı koymak için şiir, makale, kitap vs. yazarak, halkı ideolojik yönden yetiştirmişlerdir. Önde gelen Ceditçi aydınlardan Münevver Kârî Abdureşithanov, Ubeydullahoca Esedullahocayev, Yaş Buharalılar lideri Osmanhoca Polathocaoğlu, Yaş Hivelilerin lideri Pehlivan Niyazhacı, Türkistan Ceditçilerinin önderi Mahmudhoca Behbûdî, Cızzahlı Kârî Kâmil, Hokandlı Âbidcan Mahmut ve diğerleri gerek yaptıkları konuşmalarda, gerekse değişik yerlerde düzenledikleri toplantılarda, halkı topyekûn seferberlik fermanına² karşı isyana davet ederler (Komisyon, 2000:425-442). Bu önderler, Türkistan'dan amele toplama seferberliğinin resmî bir hâl almasına karşı planlar yaparak, Rus sömürgecilerinin gerçek yüzünü ifşa etmeye çalışmışlardır.

2. BOLŞEVİK İHTİLÂLİ AKABİNDE TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN MİLLÎ DEVLET KURMA ÇABALARI VE SONUÇLARI

Lenin'in başını çektiği Bolşevikler Hareketi Çarlık döneminde meydana gelen sosyal ve siyasî patlamaların meydana getirdiği kargaşa ve boşluktan ustaca faydalanır. Çar II. Nikola ihtilâlciler tarafından tahttan indirilip ailece idam edilir. Lenin, Rusya İmparatorluğu bünyesinde bulunan halkları bağımsızlık vaadiyle kandırıp Çar ordularına karşı kullanır. Ancak 1917 Ekim ihtilalından sonra zulümler katbekat artırarak devam eder, müstemlekeciliğin yeni ve ağır şekli Rus olmayan halklara uygulanmaya başlar.

Şubat ihtilâlinden sonra bütün Rusya'da olduğu gibi Türkistan'da da siyasî durum karışır. Rus Sosyalistleri durumu kontrol altına almak için Sovyet idaresini kurmaya başlarlar. 31 Mart-3 Nisan 1917 tarihinde, Taşkent'te, Sovyetlerin Birinci Ülke Kurultayı toplanır ve Ülke İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyeti kurulur. Aynı dönemde Türkistan Müslümanları da karşı atağa geçerek 4-8 Nisan 1917 tarihinde Ülke Müslümanlarının Birinci Kurultayını toplarlar. Bu olaylara şahit olan A. Z. Velidî Togan, Müslümanlar Kurultayının bölgesel muhtariyet fikrini ortaya attıklarını bildirmektedir (Togan, 1942-1947:356-357).

Müslümanlar Kurultayında bir konuşma yapan A. Z. Velidî Togan da, Türkistan'ın yönetim şekli hakkında federal özerklik fikrini savunur. Görüş, çoğunluk tarafından üzüntüyle karşılanır. M. Çokayev, İ. Şahiahmedov, K. Bekir ve S. Maksudî gibi önderler bu fikre karşı çıkarlar. Münevver Kârî tarafsız kalır. Behbûdî ise Zeki Velidî'nin federal özerklik fikrine destek verir. Behbûdî'nin heyecanlı konuşması, kurultayın federal özerklik konusundaki kararının kabul edilmesine sebep olur. 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da yapılan bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda da aynı mesele gündeme getirilir. Kurultayda Türkistan'dan Ubeydullah Hocayev federal özerklik fikrini savunur. Moskova kurultayı da bu fikri kabul eder (Togan, 1942-1947:357-358).

² Çar II. Nikola'nın 25 Haziran 1916 tarihli fermanına göre, 19-43 yaşları arasında 250 bin Türkistanlının cephe gerisinde çalıştırılmak üzere toplanması gerekiyordu. Bu fermanı fırsat bilen yerli memurlar, halka, evlâtlarının cepheye alınmayacağı, bunun karşılığında da ordunun desteklenmesi için kendilerine at, sığır, koyun, keçi ve diğer gerekli malzemeleri temin etmeleri gerektiğini söyleyerek onları kandırırlar. Bu yalan vaatler sonucunda Türkistan halkı neredeyse her şeyini devlete teslim eder.

4 Temmuz 1916 tarihinde Hocend'den başlayarak Türkistan'ın en kalabalık şehirleri olan Taşkent, Margilan, Hokand, Namangan, Andican, Çüst Semerkand, Cızzah, Kattakurgan ve başka yerlerde çok büyük ayaklanmalar olur. Halk, "Amele vermeyeceğiz" şiarıyla seferberliğe karşı açıkça isyan etmeye başlar. "Merdikârlar Kozğalanı" (Ameleler İsyanı) olarak tarihe geçen bu millî mücadele hareketinde çok büyük kayıplar meydana gelir. Bir milyondan fazla insan hayatını kaybeder. Türkistan halkından 673 bin kişi katledilir, 300 binden fazla insan yurtdışına çıkmak zorunda kalır. Bir milyondan fazla kişinin mal ve mülkü gasp edilir. Halkın sahip olduğu atların %50'si, sığırların %39'u, develerin %55'i, koyun ve keçilerin % 50'si telef olur veya müsadere edilir.

Hükümet, halkı Türkistan'daki tahıl alanlarını daraltıp, yerine pamuk ekmeye zorlar. Tahıl ürünlerinin de Rusya vilâyetlerinden temin edileceği sözü verilir. Ancak Türkistan Askerî/Genel Valiliği ülkedeki iktisadi problemleri görmezlikten gelir, Rusya'dan getirilmesi acil lazım olan erzak ve tahıl için hiçbir çaba gösterilmez. Halkın yoksul durumu dikkate alınmaz. Ayaklanan halkın ekonomik düzeyini artırmak yerine, takip ve tazyik yolu tercih edilir. Nitekim Askerî Vali A. N. Kuropatkin başta olmak üzere Rus yöneticiler, Şubat 1917'de dahi Türklere karşı yok etme hareketlerini sürdürmüş Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmenlerden oluşan 347 kişinin asılarak idam edilmesine karar vermiş ve yüzlencesini de esir kamplarına göndermişlerdir.

Ülke Müslümanlarının Eylül ayının başlarında yapılan III. Kurultayı, yönetimin Sovyetlere verilmesine karşı çıkar. Sovyetlerin 18-30 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilen II. Toplantısında (Syezd), ülke yönetiminin Sovyetlere verilmesi talep edilir. Bu olaydan kısa bir zaman sonra Halk Komiserleri Kurulu'nun başkanı Stalin'in ve Halk Komiserliği Sovyet'inin başkanı Lenin'in "Rusya Halklarının Hukukları Deklarasyonu" (2 Kasım 1917) ve "Rusya ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" (22 Kasım 1917) başlıklı şu hitabı yayınlanır: "Bundan böyle sizlerin örf ve âdetleriniz, millî ve kültürel yapılarınız hür ve dokunulmaz olarak ilân edilecektir. Kendi millî hayatınızı rahatça oluşturunuz. Bu, sizlerin hakkıdır... Siz, kendi vatanlarınızın sahibi olmalısınız. Kendi geleneklerinize göre hayatınızı tesis etmelisiniz. Çünkü buna hakkınız var. Çünkü kaderiniz kendi ellerinizdedir" (Jo'rayev, Karimov, 2011:42,413/Wheeler, 1962:12/http://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-42143283).

Bu açıklamalardan te'sirlenen yerli aydınlar Türkistan'ın siyasî bağımsızlığı konusunda fikir tartışmaları yaparlar. Onların tartışmasız hemfikir oldukları konular işgalden vatani kurtarmak, millî dili, millî kültürü, millî değerleri ve dini korumak, millî eğitim başta olmak üzere her alanda gelişmeye çaba göstermekten ibaret olmuştur.

Ceditçi aydınlar Behbudî'nin "Hak alınır, verilmez!", Münevver Kârî'nin "Hürriyet verilmez, alınır!" şiarlarıyla harekete geçerler. Fakat onlar siyasî bağımsızlık elde etme konusunda kendi içlerinde üç ana fikri savunmaktaydılar. Onlara göre sosyal adalet ancak bağımsız bir devletin kurulması ve Türkistan halklarının birleşmesiyle mümkündü. Bu görüşler şunlardan ibaretti:

1. Rusya'dan güç kullanarak kurtulmak, istiklâlî mücadeleyle alma taraftarları (Dükçi İşan İsyani, 1916 olayları, "Basmacılık Hareketi"). 2. Antlaşma yolu taraftarları: Rusların yardımıyla marifete ulaşmak, marifet meselelerinde hak ve hukuk elde etmek, millî hususiyetleri yeniden kurmak (İsmail Bey Gaspıralı, Mahmudhoca Behbûdî). 3. İşbirliği yolu taraftarları: Çar memurları, daha sonra Sovyet hükûmeti ile birlikte onların programlarına katılmak ve imkân doğunca istiklâle kavuşmak, bunun için gerekli hazırlıkları yapmak (Münevverkârî, Hamza ve Avlânî)/(Qosimov, 2002:232-233).

Türkistanlı aydınların istişare ve gayretleri neticesinde 27 Kasım 1917 tarihinde Türkistan Muhtariyeti adında millî bir devlet kurulur. Hükümet üyeleri şu kişilerden ibaret olmuştur:

Başbakan ve içişleri bakanı: Muhammedcan Tınışbayev³

Başbakan yardımcısı: İslam Sultan Oğlu Shoahmedov

Dışişleri bakanı: Mustafa Çokayoğlu

Savunma bakanı: Ubeydullahhoca Asadullahocayev

Toprak ve Su Hazineleleri Bakanı: Hidayetbek Yurg'uli Ağayev

Gıda Bakanı: Abidcan Mahmudov

İçişleri bakan yardımcısı: Abdurahman Orazayev

Maliye bakanı: Solomon Abramoviç Gersfeld

Türkistan Muhtariyetinin kuruluşu, mazlum Türkistan halkının uzun zamandır beklediği bir rüya idi ve bu rüya, Türkistanlı aydınların maarifi-içtimaî-siyasî gayretleri ve halkın desteğiyle gerçekleşir. Bu mutluluk ve tarihî olay matbuat başta olmak üzere Cedit edebiyatına geniş bir şekilde yansır. Saidahmedhoca Sıddikiy, Hamza Hekimzâde Niyâzî, Tevellâ, Abdullah Avlânî, Sofuzâde gibi şairler Türkistan Muhtariyeti'ne ithafen şiirler

³ Daha sonra hükümette meydana gelen değişiklik neticesinde Mustafa Çokay başkan seçilmiştir.

yazarak Türkistan Türklüğünü kutlar, mutluluklarını büyük bir coşkuyla dile getirirler (A'zamxo'jayevev, 2000:24).

Stalin ve Lenin'in müspet açıklamalarına rağmen, Ceditçiler, Bolşeviklere şüpheyle yaklaşmışlardır. Ceditçilerden Hacı Muin Hürriyet gazetesinin 9 Ocak 1918 tarihli sayısında "Bolşevikler ve Biz" başlıklı haber yazısında Bolşeviklerin sabık imparatorluk bünyesinde bulunan halkları "bağımsızlık vaadiyle" kandırıp kullandıklarından, akabinde ise vaat edilen bağımsızlık haklarını talep eden halkların yine Bolşevikler tarafından katliamlara maruz bırakıldıklarından bahsetmektedir. Ayrıca bu zulmün Türkistanlıların da başına geleceği, çünkü Bolşeviklerin büyük kirli bir amele hazırlık yapmakta oldukları, dolayısıyla Türkistanlıların kendi millî devletleri olan Türkistan Muhtariyetini korumak için her an hazırlıklı olması gerektiği uyarısında bulunmaktadır (Namozova, 2005:72-74).

Hacı Muin'in bu tahmini gerçek olur. Bolşevikler, Türkistan Muhtariyeti'nin kuruluşunu Ekim İhtilâli'ne karşı yapılan bir ihanet olarak değerlendirir ve Türkistan Muhtariyeti devleti kanlı bir şekilde Kızıl Ordu tarafından yıkılır (12-18 Şubat 1918). Türkistan Muhtariyeti'nin başkenti Hokand top ateşine tutulur ve üç gün boyunca yanar (Jo'rayev, Karimov, 2011:66). Bu sırada on bin kadar Türkistanlı öldürülür⁴, 180 köy de ateşe verilir (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tdded/article/view/5000132649/5000121500>). Hokand âdeta cesetler şehrine döner. Ruslar, Hokand şehrini tamamen yer yüzünden silmek için ağır toplar dışında uçaklardan atılan bombalarla da da bombalarlar. Bu kıyım esnasında 11000 hane ev, 27 cami, 11 medrese, birçok okul, banka, mağaza, dükkân, bakkal ve iş yerleri tahrip olur (Hıdıraliyev, 2001:80).

Kızıl Ordu askerleriyle birlikte Ruslara esir düşmüş olan Alman, Avusturyalı⁵ ve Macarların yanı sıra Daşnak Ermenileri de Türkistan halkına karşı kıyım işiştirak ederler. Bilhassa Ermenilerin Hokand'da yaptığı kıyım, tecavüz ve gasp bazı katılımcıların hatıra defterlerinde yer almıştır. Ermeniler o kadar vahşileşir ki, Hokand'da tüm pazar ve iş yerlerini, dükkân ve depoları talan ettikleri yetmezmiş gibi yaşlı insanlara acımamışlar, hamile kadınların karınlarını yararak bebeklerini kılıçtan geçirmişler, kızlara ve kadınlara ailelerinin gözlerinin önünde şeytani kötülükler yapmışlar, medrese ve cami gibi mukaddes mekânları yıkmışlardır (Jo'rayev, Karimov, 2011:66-67/Togan, 1942-1947:366-367).

3. TÜRKİSTAN MUHTARİYETİ'NİN YIKILIŞINDAN SONRAKİ MÜCADELE

Türkistan Muhtariyeti'nin yok edilmesinden sonra siyasî çabaların fayda sağlamadığını anlayan yerli aydınlar ve halk, siyasî bağımsızlığı elde etmek için son çare olarak silahlı mücadeleye başvurur (A'zamxo'jayevev, 2000:151-152). Çünkü Ceditçi aydınlar, Bolşevik ihtilâli neticesinde toplumun bölünerek birbirine düşman yapıldığına, zenginlerin yok edildiğine, kadınlara özgürleştirme adı altında zulüm edildiğine, fakir çiftçilerin bir avuç toprağının gasp edilip kolhozlar oluşturulduğuna şahit olurlar. Ayrıca Kızıl Ordu askerlerinin Basmacı kıyafetine bürünerek yerli halkı talan edip katletmeleri (Karimov, 1994:31) onların sabrını taşırır. Dolayısıyla yağmurdan kaçarken doluya tutulduklarını anlayan yerli halk, Türkistan'ın her yerinde topyekûn silahlı mücadeleye girer. 1916 yılında Kafkasya cephesinde Rus-Osmanlı harbi sırasında Ruslara esir düşen ve cephe gerisinde çalıştırılan Osmanlı Türk subaylarının bir kısmı 1917 ihtilâlinden sonra Türkistanlı amelelerle birlikte Türkistan'a döner ve Türkistanlı kardeşleriyle bir olup işgalci Bolşeviklere karşı savaşır (Bademci, 2008:43-51). Bu mücadeleye Ruslar tarafından olumsuz bir ad olarak "Basmacılık Hareketi", mensuplarına ise "Basmacı" adı verilir. Tarihte Basmacılık Hareketi adıyla bilinen Türkistan Millî Mücadele Hareketi Ruslardan ancak silah zoruyla bağımsız olmayı amaç

⁴ Rusya'da faaliyet gösteren fergananevs.com haber portalında yayınlanan bir makalede ise bu sayı 14 bin olarak belirtilmiştir. Bkz: <https://www.fergananevs.com/articles/9922>

⁵ Almanya ve Avusturyalı esirlerin sayısı 90 bin idi. Bkz: Geoffrey, Age, s. 14.

edinen düzenli bir ordu olarak doğmuştur. Enver Paşa'nın 1921 yılında Türkistan'a gelmesiyle millî mücadele hareketinin tesiri daha da artar. Bu hareketin en büyük başarılarından biri, Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'yi Kızıl Ordu'dan kurtarması olmuştur. Sovyet hükümeti bu harekete karşı 1934 yılına kadar mücadele etmek zorunda kalır. Maalesef, modern silahların eksikliği, Rusların fitneleri ve komşu ülkelere özellikle Afganistan'a yaptığı siyasî baskıları, ekonomik sıkıntıların yanı sıra hareket içindeki orduların kumandanları arasındaki şahsi hırslar Türkistan Millî Mücadele Hareketi'nin sonunu getirir. Özellikle Enver Paşa'nın şehit düşmesiyle hareket manevî olarak da dağılma sürecine girer.

4. KIZIL TERÖR POLİTİKASI VE SONUÇLARI

1917 Ekim ihtilâli sonucu iktidarı ele alan Bolşevikler, "Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu'nda" (Komisyon, 1993:14-15) belirtilen bağımsızlık hakkını Türkistan halkına vermez, Çarlık Rusya yönetimi gibi Türkistan'ın maddî ve manevî zenginliklerini sömürmeye devam eder. 1929 yılından itibaren "Türkistan Bölgesini Kolektifleştirme" siyasetiyle yerli halka ait özel mülkiyetlere el konulur. Tarla, bostan ve hayvanlar devlet adına müsadere edilir. Karşı çıkanlar sürgün, göç ettirilme, hapis ve idam cezalarıyla cezalandırılır. Bütün bu tazyikler ülke genelinde topyekûn devlet terörü hâlini alır. Komünist Partisi'nin Siyasî Bürosu tarafından 2 Temmuz 1937 tarihli toplantısında "Sovyetlere Karşı Unsurlar Hakkında" başlıklı bir karar alınır. Bu karara göre, Sovyet Gizli Polisi NKVD⁶, 00447 sayılı emirle "Kızıl Terör" adıyla tarih sayfalarında yer alacak vahşiliklere imza atar. Mezkûr karara göre, SSCB İçişleri Halk Komiseri Nikolay İvanoviç Yejev'un talimatıyla 5 Ağustos 1937 tarihinden Kasım 1938 yılına kadar özel seçilmiş "troyka/üçlü" hâkimler en az 800 bin kişiyi cezalandırır. Bunların yarısı kurşuna dizilmek suretiyle infaz edilir. 1937 yılında NKVD'nin daha kapsamlı operasyonlar gerçekleştirebilmesi için karara ekstra emirler eklenir. Bunun neticesinde 1937-1938 yıllarında devlet tarafından şiddete maruz kalan kişi sayısı 350 bin kişi artar (<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>). Sovyet yönetiminin talimatıyla 5 Ağustos 1937 tarihinden itibaren tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde anti-Sovyet unsurlar ve suçluların infazı için geniş ve kapsamlı operasyonlar yapılmaya başlanır.

Söz konusu talimat gereği operasyonların yapılması için 7 bölümden oluşan direktif yayınlanır. Söz konusu direktif gereği cezalandırılacak suçluların kontenjanları şu şekilde belirtilmiştir:

1. Gericici ve aktif olarak Sovyet karşıtı faaliyet yürüten toprak sahipleri.
2. Kamp veya çalışma yerleşim yerlerinden firar eden sabık zenginlerle birlikte cezalandırılma korkusuyla kaçıp gizlenen Sovyet karşıtı eski zenginler.
3. İsyankâr ve faşist, terörist ve organize suç örgütlerinin mensubu olup cezasını çekmiş ve tekrar cezalandırılmaktan korkarak kayıplara karışıp, Sovyet karşıtı suç teşkil eden faaliyetlerine yeniden devam eden sabık suçlular ve toplum için tehlikeli olan unsurlar.
4. Sovyet karşıtı partilerin (Eserler, Gruzmeçiler, Daşnaklar, Musavatçılar, İttihatçılar) üyeleri olan ve cezalandırılma korkusuyla gizlenenler, hapishanelerden firar edip Sovyet karşıtı faaliyetlere katılan sabık "Beyazlar", jandarmalar, yöneticiler, cellâtlar, çeteler, çetelere yaltaklık yapanlar ve göçmenler.
5. Soruşturma ve kovuşturma ajanlarının materyalleri neticesinde ifşa edilerek varlığına son verilen Kozak-"Beyaz" askerlerin isyankâr teşkilatları, faşist, terörist, casus ve sabotajcı oluşumların en azılı düşman ve aktif üyeleri. Hatta hapiste olup, soruşturmaları devam etmekte olan, soruşturması bitmemiş ve mahkeme tarafından dosyaları incelenip karara bağlanmamış olan ve bunun gibi unsurlar.

⁶ Narodniy Komissariat Vnutrennix Del-İçişleri Bakanlığı Halk Komiserliği (Gizli Polis İstihbarat Teşkilatı)

6. Hapishane, kamp, çalışma kampları ve yerleşim yerlerinde bulunan hapishanelerde tutulan ve oralarda aktif olarak Sovyet karşıtı sabotaj faaliyetleri yürüten sabık suçlular, cellâtlar, çeteler, "Beyazlar", dindarlar, kiliseciler ve diğerleri.
7. Suç işleyenler (adli veya idari), suç örgütleriyle ilişkili olanlar (çeteciler, gaspçılar, hırsızlar).
8. Kamp ve çalışma yerlerinde suç işleyen suçlu unsurlar.
9. Köy, kolhoz, fabrika, sanayi ve ticaret atölyelerinde, ulaşım araçlarında, Sovyet müesseselerinin yanı sıra inşaatlarda görev yapan veya oralarda bulunanlar (<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>).

Söz konusu karar gereği NKVD başkanı Yejov'un katliam emrinin yerine getirilmeye başlandığı ilk gün 8 Ağustos 1937 tarihidir. Sadece Moskova yakınlarında bulunan Butovskiy poligonunda 1937-1938 yılları arasında 20 bin insan idam edilir. İlk etapta 76 bin kişinin öldürülmesi ve 200 bin kişinin GULAG takımadalarına sürgün edilmesi düşünülür. Fakat Komünist Partisi il başkanlarının ricalarıyla NKVD bu rakamı daha da artırır. Stalin, bu konuda kimsenin isteğini geri çevirmemiştir. Aralık 1937'de NKVD, 555,641 tutuklu ve 553,362 cezaya çarptırılmış kişi hakkında bir rapor hazırlar. Rapora göre bunlardan 239,252 kişi idam kararına çarptırılmıştır. Bunları sırasıyla eski mülk sahipleri (105,124), adli suçlular (36,063), ihtilâl karşıtı unsurlar (78,237) ve belirtilmemiş gruptakiler (19,828) oluşturmuştur (http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall).

314,110 kişi ise kamp veya hapis cezasına çarptırılmıştır. Bunlardan eski mülk sahipleri/zenginler 138,588, adli suçlular 75,950, ihtilâl karşıtı unsurlar 83,591 ve belirsiz gruptakilerin sayısı ise 16,001 olarak kaydedilmiştir. 18 ay içerisinde NKVD, siyasî motiflerle 1 milyon 548 bin 366 kişiyi tutuklamıştır. Günde ortalama 1500 kişi kurşuna dizilmek suretiyle infaz edilmiştir. Sadece "casusluk" suçlamasıyla 1937 yılında 93 bin kişi idam edilmiştir. Stalin'in o dönemde 44 bin 465 isim ve soyadın kayıtlı olduğu 383 liste imzaladığı bilinmektedir. Sadece 12 Aralık 1938 tarihinde Stalin ve Molotov⁷ 3167 kişiyi ölüme göndermiştir (http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall). İdamlar, Moskova'da NKVD'nin üst düzey subayı V. M. BLOHİN, Taşkent'te ise Özbekistan SSC NKVD'sinin üst düzey subayı Rus ŞİŞKİN'in yönetimi ve gözetimi altında gerçekleştirilmiştir (Şamsutdinov, 2012:30). İdam ve sürgün cezalarına çarptırılan kişilerin isim listeleri Stalin (362) başta olmak üzere, V. M. MOLOTOV (373), K. E. VOROŞİLOV (195), L. M. KAGANOVİÇ (191), A. A. JDANOV (177) gibi devletin zirvesini oluşturan siyasî yöneticiler tarafından imzalanmıştır. Ayrıca Yejov, L. P. BERİYA, A. İ. MİKOYAN ve S. KOSİOR, M. A. SUSLO, A. A. ANDREEV, G. M. MALENKOV, N. S. KHRUSHCHEV adlı şahıslar da söz konusu listelerin altına kendi imzalarını atmışlardır (Şamsutdinov, 2012:335-336).

Stalin'in huzuruna giriş çıkışlarda tutulan ve kimlerin girip çıktığı, ne kadar süre içeride kaldığını gösteren "Jurnal Poseşeniy" kayıt defterinde 1937-1938 yıllarında Yejov'un Stalin'in makam odasına 290 kez girdiği ve onun yanında 850 saat kaldığı kaydedilmiştir (http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall/http://istmat.info/node/1949).

Rus aydını Georgiy Dimitrov'un şahitliğine göre, Stalin, 7 Kasım 1937 tarihinde yapılan bir baloda "Biz, sadece bütün düşmanları yok etmiyoruz, aynı zamanda onların tüm aile ve sülalelerini de mahvediyoruz", (http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall) demiştir. Bundan Stalin'in uyguladığı zulmün devlet terörü düzeyine çıktığı anlaşılmaktadır. Meselâ Stalin'in ölümünden sonra SSCB başkanı olan Nikita

⁷ Tam adı: Vyaçeslav Mihayloviç Molotov (Skryabin)-SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin Başkanı.

Khrushchev, Stalin ve onun cellâdı Yejev hakkında: "Yejev, Stalin'in kendisini ceza sopası olarak kullandığını gayet iyi biliyordu. Bundan dolayı vicdan azabını votkayla bastırmaya çalışıyordu" (http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall) diyerek yapılan vahşetin dozunu gözler önüne sermektedir.

***

Türkistan'daki durum da İç-Rusya'dan hiç farklı olmamıştır. Türkistan'da Ceditçi edipler ve fikir adamları, milliyet şuuruna sahip oldukları ve milletin zihninde bu şuur daima canlı tuttukları için ivedilikle idam edilmişlerdir. 1930'lu yıllarda, bilhassa 1937-1939 yılları arasında uygulanan bu imha politikası sebebiyle, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarından bir milyondan fazla şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, eğitim görmüş okur - yazar olan her sınıftan insan, bu üç yıl içinde "halk düşmanı", "pantürkist", "panislamist", "casus"... ilân edilerek öldürülmüştür. Öldürülen şair ve yazarlara "vatan haini" damgası vurulmuş, adları ve eserleri yasaklanmıştır (Özbekistan Milli Ansiklopedisi, 2000-2005: "J" harfi, s. 17).

1930-1940'lı yıllarda can korkusuyla insanlar hiç tereddütsüz en yakınını ve dostlarını dahi reddeder hâle gelmiştir. Resmî ve alenî olarak çocukların babalarını reddetmesi, eşlerin kocalarına talağını vererek boşaması sıradan propaganda hâline gelmiştir. Dolayısıyla Stalin devri toplumunda "akpeder"⁸ ler hükümlan olmuştur (Boqiy, 1992:8). Bazı aydınlar korkudan hakikati inkâr ederek inançsız olduklarını ve inançsız bir aileden geldiklerini sürekli dile getirerek zulümden korunmaya çalışmışlar. Meselâ, "Babam, parti üyesi değildi, o bir dinsizdi; Kur'an-ı Kerim'i ayağının altına alarak çiğneyip tekmelediğini gözlerimle gördüm. Bunun için şahitlerim de var!", (Boqiy, 1992:8) şeklinde çocukluk hatıralarını neşretmişlerdir.

Sorgularda Türkistanlı aydınlar NKVD memurları tarafından Millî İttihad, Millî İstiklal ve Turan teşkilatlarına üye olmak, bu cemiyetlerin faaliyetlerine iştirak etmek, İngiliz-Japon-Alman casusluk teşkilatlarıyla işbirliği içinde olmak, "gizli bir dini mezhep" in mensubu olmak⁹, Özbekistan'da faaliyet gösteren Troçki taraftarlarıyla işbirliği yapan karşı ihtilâlciler ve milliyetçi teşkilata üye olmak, Sovyet hükümetiyle Komünist Partisi'ne karşı mücadele etmek, hükümet ve parti aleyhine gazete ve dergilerde şiddetli makaleler yazmak, karşı-ihtilâlciler ve milliyetçilerle ilişki içinde bulunmak, çevresine karşı-ihtilâlcilerle unsurları toplamak ve toplantılarda devamlı surette milliyetçi konuşmalar yapmak... gibi birçok uydurma suçlarla itham edilmişlerdir (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tdded/article/view/5000132649/5000121500>).

Bu insanlık dışı muameleye maruz kalan Özbek aydınlarının en önde gelenleri Mahmudhoca Behbudî, Münevver Kâri Abdureşidhan, Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Abdullah Kâdirî, Kayum Ramazanov'lardır. Hapishanede Abdullah Kâdirî ile beraber aynı koğuştaki paylaşılan siyasî mahkûmlardan Sadık Masumov adlı şahıs 1956 yılında kaleme aldığı bir yazıda, Kâdirî gibi yüz binlerce kıymetli vatan evladının o dönemde maddeten yok edildiğini bildirmektedir (Karakaş, 2012:141). Ceditçi aydınlar gözüne alındıklarında kendilerine isnat edilen bühtanları işkenceden ziyade sevdiklerinin ve dava arkadaşlarının hayatlarının güvenliği için kabul etmişlerdir. Meselâ şehit Münevver Kâri Abdureşidhan'ın Millî İttihad örgütünün üyelerine yani kendi dava arkadaşlarına şu manidar öğüdü verdiği bilinmektedir: "Size her ne suç isnat edilirse edilsin kabul edin. Aksi hâlde dışarıda olan arkadaşlarımızın adlarını vererek onların hapse atılmalarına sebep oluruz. Biz, kendimizi kurban ederek milletimizi korumamız lazım" (Ahmedov, 2003:7).

⁸ Ak-peder kelimesi Türkçe ve Farsça isimlerden müteşekkil olup, öz babası tarafından lanetlenen ve evlatlıktan reddedilen çocuk anlamına gelmektedir.

⁹ Çok ilginç ki, Sovyet yönetimi 1930'lu yıllarda Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Türkistanlıları İngilizler ile işbirliği yapmakla suçlarken, bu suçlamaya II. Dünya Harbi'nden sonra yani Soğuk Savaş döneminde Kapitalist Amerikalılar ile işbirliği içinde olma suçu eklenmiştir. Bkz: Geoffrey Wheeler, 1962:15.

Yukarıda adları geçen isimlerden başka birçok Türkistanlı aydının adları zikredilmektedir ki, tamamı tutuklanarak idam, hapis veya sürgün cezalarıyla cezalandırılmışlardır. Bu isimlerden bazıları şunlardır: Ölmes Holmatov, Rahmet Rahimbayev, Abdurahim Yoldaşev, Naim Said, Nasır Said, Şahid Esan Musayev, Usmonxon Eşanhocayev, Mannan Ramzi, Kayumhoca Aliyev, Ziya Said, Lütfullah Aliyev, Şaresul Zünnun, Yakub Amanov, Abdurahman Gayıbov, Turğun Parpiyev, Abdurahman Holmatov, Muhtar Muhammadiyev, Lütfullah Alaviy, Nasır Erkin, Şerali Röziyev, Selimhan Tillahanov... Mümin Usmanoy, Rahmet Majidî, Kurban Beregin, Atacan Haşimov, Ziya Saidoy, Umarcan İsmailov, A'zam Eyüpov, Maşrik Yumısov (Elbek), Uygun, Hamid Alimcan, Aydın Sabirova, Sencer Sıddıkoy, Hüseyin Şems, Osman Nasır, Aydın, Ankabay Hüdayvahidov, Gazi Âlim Yunusov, Bolat Saliyev, Şehidesan Musayev, Miyanbüzruk Salihov, Aşurali Zahirî, Gulam Zaferî, Mutalib Kerametov, Ubeydullah Süleymanhocayev, Abdullah Rahmetov, Yusufcan Ağalıkov, Hacimömin Şükrüllaev, Taci Rahmanov, Mahmud Hadiyev (Batu), Ekmel İkrarov, İslam Rüstemov, Kasım Sarakin, İbrahim Nezirov, Sabircan İbrahimov ve Feyzullah Hocayev (Ahmedov, 2003:141/Şamsutdinov, 2012:5 Ekim Tarihinde İdam Edilenler Listesi).

Cezaya çarptırma işlerini yürütmek amacıyla Sovyet hükûmeti tarafından mobil mahkemeler kurulmuş ve üç kişiden oluşan (troyka) hâkimler grubu tayin edilmiştir (Jo'rayev, Karimov, 2011:441-442). Sadece 1936-1937 yıllarında Özbekistan'da 5758 aydın tutuklanmış olup bunlardan 4811'i idam edilmiştir (Jo'rayev, Karimov, 2011:443). 10 Ağustos 1937'den 1 Ocak 1938 tarihine kadar Özbekistan'da eski "mülk sahibi zenginlerden" 5924 kişi, suçlulardan 1679 kişi, "Sovyet karşıtı unsurlardan" 3097 kişi, toplamda 107,000 kişi tutuklanmıştır. Bunlardan 3613 kişi idam, 7087 kişi ise 8-10 yıllık hapis cezalarına çarptırılmıştır. Mahpuslar, sürgün yeri olarak çalışma kamplarına sürülmüştür. Cezalandırılanlardan 462'si Rus, 58'i Tatar, 33'ü Kazak, 3'ü Türk, 24'ü Ermeni, 20'si Alman, 18'i Ukraynalı, 16'sı Tacik, 12'si Polonyalı, 10'u Azerbaycanlı, 5'i Uygur, 3'ü Afganlı, 3'ü Çinli, 3'ü Gürcü ve 1'i Fransız'dan oluşmuştur (<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>).

Görüşleri veya herhangi partiye mensubiyeti bakımından bunlardan 20'si Şura-yı İslam Partisi üyesi, 91'i Millî İttihad fırkası mensubu, 61'i Komünist Partisi'nin sabık üyeleri, 17'si sabık "ESER"liler, 4'ü "İttihad ve Terakki" hareketi'nin üyesi, 5'i "Müsavat" hareketi'nin mensubu, 5'i Uluslararası Demokratik Parti'nin eski üyeleri, 2'si eski "Turan" Cemiyeti'nin üyesi, 3'ü sabık Daşnakçılar, herhangi partiye mensup olmayanların sayısı ise 2866 kişiden ibaret olmuştur. Ayrıca 454 kişi "Basmacılık" hareketi mensubu olmak, 111 kişi de "kolhoz sistemine" karşı isyan etme suçlarından idam edilmişlerdir (<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>).

Üçlü hâkimler, yönettikleri tiyatro mahkemelerde bir günde binden fazla insanın kalemini kırmıştır. Meselâ Özbekistan SSC'nin İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan "üçlü" hâkim görevinde bulunan Rus Yakov Mihayloviç Yakovlev mahkeme sırasında uyguladıkları prosedürü şu cümlelerle ifade etmiştir: "Üçlü hâkimler' bir saatte 100'e yakın dosyayı incelerdi. Verilecek hüküm ise sadece iki şıktan ibaretti. Ya idam ya da 10 yıllık hapis cezası..." (Jo'rayev, Karimov, 2011:441-442).

Soruşturma ve kovuşturma aşamasında gözaltındakiler insanlık dışı işkencelere tabi tutularak başkalarına karşı ifade vermeye zorlanmışlardır. Bu tür zorlu ve işkenceli ifadeler neticesinde yeni toplu gözaltılar yapılmıştır. Ayrıca NKVD subaylarının ve hâkimlerin dikkatsiz ve pervasız davranışları neticesinde birçok insan sırf isim benzerliği sebebiyle de boş yere idam edilmiştir (Şamsutdinov, 2012:294-295).

Çalışma kamplarına sürgüne gönderilenlerin durumu ise daha da sıkıntılı olmuştur. Sibiry'a'nın soğuk kış iklimine dayanamayan birçok insan birkaç sene içinde hayatlarını kaybetmiştir. Soğuk, çeşitli bulaşıcı hastalıklar, açlık, susuzluk, işkence ve çok ağır işlerde çalıştırılma gibi hususlar sağlıklı insanın dahi çoğu zaman hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Özellikle Gulag¹⁰ Takımadaları'nda ölüm derecesi pek yüksek olmuştur. Arşiv belgelerinde yer alan kayıtlara göre Sovyetler tarafından SSCB'de 1917-1939 yılları arasında altı milyon Müslüman öldürülmüştür (Jo'rayev, Karimov, 2011:417).

Stalin'in ölümünden sonra (1953) devlet terörü sonucunda idam edilen ve sürgüne gönderilen insanların aklanmasına başlanır. Stalin ile birlikte devlet terörüne imza atan devlet yetkilileri suçu Stalin'e yüklerler. Şubat 1956 tarihinde Moskova'da gerçekleşen Komünist Parti'nin XX. Kurultayı'nda Stalin, işlediği cinayetleri için suçlanır. Söz konusu kurultay neticesinde belli azınlık yazarları için af yolu açılır. Stalin'in emriyle tasfiye edilmiş Rus şair ve yazarları Sergey Yesenin, İsak Babel, Bruno Jasiyenskiy, Mikhail Zoshchenko ve diğerlerinin adları Rus şairi Dostoevski'nin girişimiyle aklanmaya çalışılır.

1956 yılından itibaren devlet terörüne maruz kalarak hayatlarını kaybeden Özbek aydınları da, gıyabında aklanmaya başlanır. Meselâ ünlü romancı Abdullah Kâdirî, 1956 yılının Ekim ayında aklanmış ve itibarı iade edilen ilk Özbek yazarıdır. Amerikalı tarihçi Edward ALLWORTH'a göre, Abdullah Kâdirî'nin aklanmasını Komünist Parti liderleri kendi imajlarını düzeltmek, Stalinist barbarlığa son verenler olarak görünmek ve Kremlin'deki yeni yöneticilerin terörist eylemlerden uzak olduğu izlenimini vermek için kullanmışlardır (Allworth, 1964:102-104).

Büyük edip Cengiz Aytmatov Sovyetlerin uyguladığı "Kızıl Terör" soykırımını şu sözlerle tarif etmiştir: "Maalesef devlet tarafından uygulanan 'HÜCUM' propagandası o dönemin büyük hatalarından biriydi' demek az bile. Bu, insaniyete karşı yapılan cinayet idi. Üstelik ilâhî âlemin nizamına karşı yapılan bir cinayetti. Allah'ı inkâr eden bu mürtetler O'nun görevini alıp, 'yeni tip insan yaratacağız' diye dehşetli bir oyun oynamaya başladılar" (Jo'rayev, Karimov, 2011: 419).

5. SONUÇ

Sonuç olarak Önce Çarlık Rusya döneminde, ardından 1917 İhtilâli'nden sonraki dönemde Türkistan halkı işgal, müstemleke, Ruslaştırma, dinsizleştirme, milliyetsizleştirme, dilsizleştirme veya Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle "mankurtlaştırılmaya" çalışılmıştır. Türkistanlılar "basmacı", "kızıl" veya "kulak"¹¹ diye kutuplaştırılarak birbirine düşman edilmiştir. Ancak Türkistanlı Ceditçi aydınlar Rusların gizli kötü niyetlerinin çoğu zaman farkına varmışlar ve ona göre tedbirler almaya çalışmışlardır. Onlar, Türkistanlıların gözünü açmaya, yaklaşan Rus felâketlerine karşı bilinçlendirmeye, birlik ve beraberlik sağlamaya çalışmışlardır. Ancak siyasî mücadeleden sonuç alınamayınca vatanlarını sömürgeci kurtarmak, millî ve bağımsız bir devlet kurmak için silahlı mücadeleye girişmişler, bu uğurda can verip can almışlardır. Bu kutlu mücadeleye Türkiye'den de insanlar katılıp canlarını feda etmişlerdir. Fakat modern silah ve teçhizat eksikliği, ekonomik sıkıntılar, Rus baskıları ve zulümleri neticesinde Türkistan Millî Mücadele hareketi mağlup olmuştur. İşte o vakitten itibaren Sovyet Rusya misli görülmemiş şiddet uygulamaya başlamıştır. Siyasî bakımdan bir hak olan bağımsızlık hakkını Türkistanlılara vermek istemeyen Bolşevikler, devlet terörüne

¹⁰ GULAG çalışma kamplarında sanayi ürünlerinin üretimi o kadar hızla artırılmış ki, 1938 yılında 1,5 milyar ruble değerinde ürün üretilmişse, bu rakam 1939'da 2,5 milyar, 1940'da 3,7 milyar, 1941'de ise 4,7 milyar rubleye yükselmiştir. Meselâ 1940 yılında 4,3 milyon ton kömür üretilmişse, 1941'de bu rakam 5,3 milyon ton olmuştur. Bkz: Rustambek ŞAMSUTDİNOV, 2012: 285.

¹¹ Mal-mülk ve toprak sahibi zengin insanlara Bolşevik hükümeti tarafından kullanılan siyasî bir yaftadır. Rusça "Kulak" kelimesinin anlamı yumruk demektir. Bolşeviklere göre zenginler fakir insanları yumruklayarak yani şiddet uygulayarak sömürmüştür. Dolayısıyla zengin insanların mal ve mülkü müsadere edilmiş, kendileri ise ailece Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir. Sadece Özbekistan'dan tahminen 80 bin ile 100 bin civarında insan "kulak" ilân edilerek sürgün edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Özbekistan Millî Ansiklopedisi, 2000-2005:366-368. Ayrıca bkz: ŞAMSUTDİNOV, 2012:349-360.

başvurmuştur. Bu terörün zirveye çıktığı yıllar 1937-1938 yılları olmuştur. Dolayısıyla Stalin liderliğindeki Sovyet yönetiminin uyguladığı bu soykırım, tarihte ve siyaset literatüründe "siyasî şiddet", "kızıl terör", "kızıl kırgın", "katağanlık" (yasak) yılları" ve "repressiya" gibi adlarla yer almıştır.

Söz konusu zulüm ve baskılar neticesinde daha bir asır evvel dünya haritasında Türkistan adıyla belirtilen, Doğu Türklüğünün ortak edebî dili Çağatay Türkçesi ve Çağatay edebiyatına, ortak bir yazıya ve ortak vatana sahip olan, Türk kavimlerinin birlik ve beraberlik içinde yaşadığı koca Türkistan, günümüzde üzerinde birbirine yabancılaşmış, ortak iletişim dilleri Rusça olan, birbirinden farklılaştırılmış dil ve değişik alfabeleri kullanan, ruhu bir ancak adı farklı millî edebiyatlara sahip bağımsız cumhuriyetler olarak varlığını sürdürmektedir.

Türk halklarını kendi arasında entegre etme faaliyetleri 19. asrın sonu ve 20. asrın başlarından yani SSCB kurulana kadar ağırlıklı olarak dil, edebiyat, eğitim, kültür ve siyaset alanında teşekkül etmiştir. O dönemde Türkistanlı Ceditçi aydınlar bu faaliyetlerin öncüleri olmuşlardır. Nitekim bu mücadeleleri sonucunda "kızıl devletin" soykırımına maruz kalmışlardır. Bugün ise durum farklıdır ve bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin önünde fırsatlar bulunmaktadır. Bu da, Türk devletlerinin siyasî iradesine bağlıdır. Maziden ibret alarak yukarıda belirttiğimiz gibi geçmişte Ceditçi aydınlarımızın yapmaya çalıştığı ve başarılı olduğu Türk halkları için ortak iletişim dili ve alfabesi oluşturma görevinin tamamlanması Türk Dünyası entegrasyonu için su gibi elzemdir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- ABDURAHMONOVA, N. A. & ERGAŞEV, F. R. (2002). Türkistanda Çar Müstemleke Tizimi. Taşkent: Akademiya Neşriyatı.
- AHMEDOV, S. (2003). İstiklöl Qahramonlari-Munavvar Qori Abduraşidxonov Tanlangan Asarlar. Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.
- ALLWORTH, E. (1990). The Modern Uzbeks-From The Fourteenth Century To The Present. Stanford-California, USA: Hoover Institution Press Stanford University.
- ALLWORTH, E. (1964). Uzbek Literary Politics. London-The Hague-Paris: Mouton & Co.
- A'ZAMXO'JAYEV, S. (2000). Turkiston Muxtoriyati-Milliy Demokratik Davlatçilik Qurilişi Tajribasi. Taşkent: Manaviyat Neşriyatı.
- BADEMCI, A. (2008). 1917-1934 Türkistan Millî İstiklâl Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa (I-II). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- BOQIY, N. (1992). Qatlnoma. Taşkent: G.Gulam Neşriyat Evi.
- ÇOKAYOĞLU, M. (1997). Yaş Türkistan Dergisi, cilt-1 (1929-1930), sayı: 1-13. İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı.
- HASANOV, B. V.; ARIFDJANOV E. K & ALIMOV Ş. K. (2004). İstoriya Uzbekistana (II). Taşkent: İçişleri Bakanlığı Yayınları.
- HIDIRALIYEV, D. (2001). Mustafa Çokay-Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- JO'RAYEV, N. & KARİMOV, Sh. (2011). O'zbekiston Tarixi-O'zbekiston Sovet Mustamlakachiligi Davrida. Taşkent: Şark Neşriyatı.
- KARAKAŞ, Ş. (2012). Özbek Edebiyatı Yazıları. Ankara: Kurgan Edebiyatı Yayınları.

KARĪMOV, N. (1994). İstiklol Fidoyilari-Usmon Nosirning Sönggi Künleri. Taşkent: Şark Neşriyatı.

KHOLMATOV, E. (2014). “SSCB Döneminde Özbek Halk Koşıklarında Lenin ve Komünizmin Methedilmesi”-“Glorifying of Lenin and Communism in Uzbek Folk Songs During The Ussr Period”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XIV/2 (Kış 2014): 221-236. (DOI NO:10.13062/tdid.201428269).

KOMİSYON. (1993). Fitne Sanatı. Taşkent: Fen Neşriyatı.

KOMİSYON. (2000). Özbekistanniñ Yengi Tarihi-Türkistan Çar Rassiyası Müstemlekeçiligi Devride. Taşkent: Şark Neşriyatı.

KOMİSYON. (2000-2005). Özbekistan Millî Ansiklopedisi. Taşkent: Devlet İlmî Neşriyatı.

KOMİSYON. (2008). Özbek Tilining İzahlı Lügatı. Taşkent: Devlet İlmî Neşriyatı.

NAMOZOVA, N. (2005). İstiqol Qaxramonlari, Hoji Muin-Tanlangan Asarlar. Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.

QOSIMOV, B. (2002). Milliy Uyğaniş. Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.

ŞAMSUTDİNOV, R. (2012). Özbekistonda Sovetlarning Qatağon Siyosati va Uning Oqibatları (I). Taşkent: Şark Neşriyatı.

TOGAN, Z. (1942-1947). Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, 1. Cilt. İstanbul: Arkadaş İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.

WHEELER, G. (1962). Racial Problems In Soviet Muslim Asia. Great Britain: Oxford University Press.

YUSUF, Ş. (2007). Kafansiz Kömilganlar. Taşkent: Şark Neşriyatı.

YUSUF, Ş. (2007). Tirik Ruhlar. Taşkent: Şark Neşriyatı.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tdded/article/view/5000132649/5000121500>

<http://istmat.info/node/1949>

<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>

<http://red-sovet.su/post/28731/masshtaby-stalinskih-repressij-tochnye-tsifry>

http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140409_yezhov_fall

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2,%D0%92%D1%8F%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

<https://www.fergananews.com/articles/9922>